

SZEMLE

OLÁH SÁNDOR

Egyoldalú történelemszemlélet a Korunk sztálinizmus-számában

A *Korunk* 2003. februári száma összeállítást közölt – Sztálin halálának ötvenedik évfordulója apropóján – a romániai sztálinizmus korszakáról. A folyóirat igen szűk látószögből, felületesen közelít ehhez az izgalmas, következményeiben az ország mai társadalmi berendezkedésére is jelentős hatással bíró történeti korszakhoz. Kritikámban álláspontomat igyekszem alátámasztani.

A román és magyar társadalomkutatók, történészek 1990 utáni eredményei felől nézve hosszú hiánylistát állíthatnánk össze azokról a szempontokról, kérdésekről, tematikákról, amelyeknek helye lehetett volna egy olyan kiadványban, amelynek a történeti önismeretünk gyarapítása is célja, legalábbis az eddigi évek súlypontos lapszámai alapján ezt joggal gondolhatjuk.

Nem törekszem a lap alapos szemlézése, az írások egy része rövid reflexió, amely kevés ismeretet közvetít a tárgyalt időszakról, mások nem a tárgyalt korszakról szólnak. Inkább néhány társadalomtörténeti problémát felvető munka ürügyén konkretizálom hiányérzetemet.

Elsőként Belényi Gyula *A sztálinizmus Magyarországon: a Rákosi rendszer c. kitűnő tanulmánya* kapcsán feltehető kérdés, hogy miért hiányzik a lapból ennek romániai megfelelője? Egy olyan, hasonló tematikájú, eligazító tanulmány, amely bevezetné a Dej- korszakot, elmondaná, hogy mikor is kezdődött, meddig tartott (jóval túlélte Sztálint), milyen belső dinamikával, intenzív és lanyhább időszakokkal működött nálunk ez a rendszer, milyen társadalmi változásokat hozott, vagy indított el. Sajnos nélkülöznünk kell egy ilyen tanulmányt a szóban forgó *Korunk*ban, pedig a legfrissebb román társadalomtörténeti irodalomnak vannak számunkra is megismerésre érdemes – és ránk, romániai magyarokra is vonatkozó – eredményei. Gondolunk itt az *Arhivele Totalitarismului* folyóirat kilenc évfolyamában közölt tanulmányokra, vagy akár Stelian Tănase *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948–1965*

c. könyvére, illetve más szerzőknek (Denis Delletant, Vladimir Tismăneanu, Ghiță Ionescu, Ioan Chiper, a sor folytatható) a romániai kommunizmussal foglalkozó munkáira.

A fő laptestben két fordítás olvasható: részletek Robert Levy amerikai történész *Gloria și decăderea Anei Pauker* c. politikai biográfiája egy fejezetéből és Michael Shafir recenziója Levy könyvéről. Nem látom indokoltnak, miért került az alig 9 oldal könyvrészlet mellé a közel kétszer akkora terjedelmű recenzió. Talán érdekesebb lett volna Levy könyvéből is olyan fejezet fordítását választani, amelyből nem az RMP belső frakcióharcairól, hanem a sztálinista elnyomás társadalmi folyamatairól tudunk meg többet: a terrorról, deportálásokról, kivégzésekről, az erőszakos kollektivizálással szembeni paraszti ellenállásról (lásd az említett könyv *Colectivizarea* és *Chiaburi și colectări* fejezeteit). Véleményem szerint a hatalomnak kiszolgáltatott társadalmi csoportok sorsában bekövetkezett változások jelzése legalább olyan fontos lett volna, mint a politikai vezetés felsőbb szintjén zajló ádáz frakcióharcok ismeretése. És itt elérkeztünk a bírált folyóiratszám legsúlyosabb hiányosságáig: az összeállításból egyszerűen kimaradt a lakosság közel háromnegyedének, a társadalmi talapat, a tulajdonfosztásra ítélt parasztság problémájának tárgyalása. Annak a drámának jelzése amelynek ez a társadalmi csoport részese volt. Pedig az utóbbi években közölt levéltári dokumentumokban jócskán akad romániai magyar – közelebbről székelyföldi vonatkozású – adalék is a sztálinista politikával szembeszálló parasztságról és a hatósági erőszak formáiról. (lásd pl. a Dan Cățanuș és Octavian Roske szerkesztette *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică. Vol. I. 1949–1953.* kötetet.) A *Dokumentum* rovatba ezekből is lehetett volna válogatni, hogy ne csak a politikai és kulturális elit sztálinizmussal szembeni viszonyulásaival, hanem a paraszti társadalom felszámolásának emberi tragédiáival, a falusi lakosság ellenállási formáival is ismerkedhessen a korszak iránt érdeklődő olvasó. A közölt dokumentumok elé nem ártott volna egy alaposabb eligazító ismertető, amiből például kiderülhetett volna, hogy mi is volt annak a sokat emlegetett „Pándi-cikk”-nek a tartalma, miért kavart politikai vihart.

Nemcsak a parasztság, mint magántulajdonon alapuló, ebből következően bizonyos autonómiával rendelkező és a politikai célok érdekében nehezen mozgósítható társadalmi osztály felszámolásának folyamatát nem követhetjük még érintőlegesen sem, más társadalmi csoportokat – kisiparosokat, értelmiségieket, politikai üldözötteket – ért retorziókról, a társadalmi diszkrimináció változatos formáiról (vagyonelkobzások, nyugdíjelvonások, munkahelyi és iskolai diszkrimináció) sem tudósít a *Korunk* sztálinizmus-száma.

Bár a sztálinizmus a Román Népköztársaságban is importált társadalom-irányítási modell volt, a megvalósuló elnyomó gépezet bürokratikus felépítménye, ideológiai terrorja romániai, s minket közelebből érintően, a magyar többségű vidékeken magyar cselekvőkkel történt: magyar pártaktivisták, bürokraták, értelmiségiek, munkások, szegényparasztok és más társadalmi szereplők aktív részvételével valósulhatott meg. Jó néhányan élnek még a sztálinista korszakban közéleti, politikai szerepet vállalók, vagy az értelmiségi pályán akkor indulók közül. Ez utóbbiakból igen kevesek azok, akik életútjuk e szakaszáról számvetést, memoárt tettek az asztalra. Pedig igen hasznos volna a romániai magyarság reális önismerete szempontjából a korszakra vonatkozó emlékezetanyag gyarapodása: nem az ítélezés, hanem a közelmúltunk megértése érdekében. Talán érthetővé lehetne tenni az újabb nemzedékek előtt, hogy miféle függőségi viszonyok, korlátozások, diszkriminációk, vagy ambíciók és életérzések működtek a társadalmi mikrovilágok szintjén, amikor olyan furcsaságok történhettek meg, hogy a földműves apa kitagadta a kollektivizálás mellett agitáló IMSZ-tag fiát, vagy amikor parasztok tízezreit hurcolták börtönbe, kényszermunkára az állami erőszakos szervezetek segédletével, miközben az írók szelíd, kékszemű milicistákról, tolvajkodó papokról, álnok kulákokról írtak (volt novellista, aki „főkulák”-ká nyilvánította a római pápát).

Demeter Szilárd versmontázsa az *Utunk* 1949-es és 1953-as évfolyamából ötletes kísérlet, talán majd akad az irodalom és hatalom viszonyának monografikus feldolgozására vállalkozó irodalomtörténészünk is – a román esszéirodalomnak nemrég született egy hasonló tematikájú teljesítménye Eugen Negrici tollából –, aki majd dokumentálja és értelmezi hogyan, milyen társadalmi, politikai, morális feltételrendszerben válhatott az erdélyi magyar vers- és prózairodalom a politikai szándékok silány szócsövévé, a társadalom valóságos viszonyainak ábrázolásától messze-messze elrugaskodott produkcióvá. Aki túlzottan elfogultnak gondolja előbbi kijelentésemet – hogy ti. az irodalom nem a korabeli valóságot, hanem a politikai ideológia követelményeinek megfelelő valóságot konstruálta – annak elmondanám személyes tapasztalatomat. Miután átböngésztem több folyómeter levéltári iratanyagot – zömében székelyföldi falusi néptanácsokon készülteket – a sztálinista korszak első szakaszáról (nagyjából 1949 eleje–1953 vége) és átolvastam több tucat – nem csak értelmiségiektől származó – emlékezést a kuláksorsról, és interjúkat készítettem idős falusi emberekkel, összegyűlt némi (természetesen további kiegészítésekre szoruló) ismeretem a korszak falusi társadalmi viszonyairól. Ekkor arra gondoltam, lássuk mit mondott ugyanebben az időben az

irodalom e korszak életviszonyairól? Néhány elbeszéléskötet és egy antológia (*Hazánk magyar elbeszélői*. Állami, irodalmi és művészeti kiadó, Bukarest, 1954) elolvasása után arra a megállapításra jutottam, hogy bizony íróink igen szelektíven ábrázolták a korabeli valóság tényeit, sőt egyesek, a hivatalos ideológia elvárásainak megfelelően, példátlan módon hamisították azt.

Mértékadó történészek, politológusok 1948–49-re teszik a sztálinizmus romániai berendezkedését – ebből következik, hogy a lapban Lakatos István és Benkő Levente egyébként fontos és újat hozó írásai nem a sztálinista időket idézik.

László-Herbert Márk tanulmánya a Sztálinvárossá keresztelt 1950–1960 közötti Brassóról jelzi tulajdonképpen azt az irányt, amely felé tágítani lehetett volna a folyóirat tematikáját: a korszak társadalmi szférájának jelenségei felé. Hogy az olvasói hiányérzetnek alapos okai vannak és nem valamiféle extra kívánságban gyökerezik, azt elsősorban a magyar történeti irodalom e korszakra vonatkozó eredményei indokolják. Meg kell említenünk, hogy a sztálini korszakról már jó másfél évtizeddel ezelőtt olyan kutatói szempontok alapján tettek fel kérdéseket, és adtak válaszokat – magyar nyelvterületen –, amely szempontok a *Korunk* lapjain még ma sem jelennek meg. (Például 1988-ban a *Századvég* hasábjain Litván György és Szabó Miklós a sztálinizmus lélektanáról és a hétköznapi sztálinizmusról cikkezett.)

Ma már Erdélyben is vannak a sztálinista időszak társadalmi jelenségeivel (kollektivizálás, államosítás, magyar szövetkezeti tulajdon kisajátítása) foglalkozó, pályájuk elején álló fiatal magyar történészek, akik bizonyára szívesen vették volna, ha a szerkesztők által megszólíttatnak egy-egy rövidebb dolgozat erejéig.

Valójában az a történelemfelfogás vitára ingerlő, amelynek jegyében ez a *Korunk* számot szerkesztették. Az a koncepció, amely a múlt eseményeinek, folyamatainak rekonstruálásában a politikai, kulturális, gazdasági stb. eliteken kívül nemigen lát meg más társadalmi csoportokat, szereplőket, a hatalmi szférán kívüliek problémáira társadalmi súlyukhoz fogható jelentőségükre meg egyáltalán nem figyel. Nem törődik a szubkulturális hátterekkel, a történelmet csináló emberek és csoportok közötti függőségi kapcsolatokkal, a hatalom tagolódásának folyamatával. Hogyan épült ki a pártállam egy faluban, vagy városban, hogyan sikerült az ideológiának megosztani a helyi társadalmakat, átrendezni a lokális szerepvizonyokat? A hasonló kérdések, melyek a fenti történeti paradigmában fel sem merülnek, tovább sorolhatók.

Nemrég egy magyarországi – az erdélyi viszonyainkat alaposan ismerő – történész a jelenkortörténet kapcsán a romániai magyarság önismereti

analfabetizmusát emlegette. Nem ez az a hely, ahol részleteiben kifejthető lehetne, miért adhatunk igazat neki. Sajnos a közelmúltunk eseményeire, folyamataira boruló homály oszlatásához a *Korunk* ez alkalommal – véleményem szerint – nem sokban járult hozzá.

Manapság már nem is érdemes „a nyomda ördöge” bekezdéshez bőségesen kínálkozó példákat csokorba gyűjteni: betűhibák, a sorok közepén elválasztójelek a bírált lapszámokban is előfordulnak. Az azonban, hogy egyik dokumentum utolsó mondata belelóg a következő rovat írásába (ld. 119–120.), gondolom az edzettebb olvasók hibatűrési határait is meghaladja.